

Н. Собецька,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ У ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

У статті основна увага звертається на те, як чоловік та жінка зображені в мові та чи є відмінності у їхньому мовленні. Автор показує, що на особливості гендерного мовлення впливають передусім різноманітні соціальні чинники, такі як сфера спілкування, соціальний статус мовців, їхній рівень освіти.

Ключові слова: гендерна комунікація, гендерна лінгвістика, гендерні упередження, андроцентризм, мовний сексизм.

В статье основное внимание обращается на то, как мужчина и женщина изображены в языке и существуют ли различия в их вещании. Автор показывает, что на особенности гендерной речи влияют прежде всего различные социальные факторы, такие как сфера общения, социальный статус говорящих, их уровень образования.

Ключевые слова: гендерная коммуникация, гендерная лингвистика, гендерные предубеждения, андроцентризм, языковой сексизм.

In this article main focus appeals to representation of men and women in language and to education of differences in their speech. The author shows that the variety of social factors, such as the scope of communication, the social status of speakers, their level of education primarily affect the characteristics of gender broadcasting.

Keywords: gender communication, gender linguistics, gender bias, androcentrism, linguistic sexism.

Однією з найважливіших проблем сучасної лінгвістики є дослідження комунікативної взаємодії жінки та чоловіка у співвідношенні з параметрами мови. Гендерний статус учасників спілкування впливає не лише на стратегію і тактику мовленнєвого спілкування, а й на його тональність, стиль, характер, що в свою чергу є важливим в оцінці процесів суспільного функціонування та розвитку суспільства. Проблематика визначення гендерних категорій до недавнього часу сприймалась як другорядний соціальний та психологічний фактор у лінгвістиці та знаходилась на периферії суспільної самосвідомості. Однак, проблеми, пов'язані з гендерною диференціацією свідомості набувають все більшої актуальності. Тому гендерний вимір стає важливим об'єктом вивчення багатьох наукових галузей, зокрема лінгвістики.

Належність людини до певної статі відіграє важливу роль у процесі формування особистості, на що впливає багато чинників, серед яких одне з чільних місць належить мові. Кожен народ має власний життєвий досвід, що закріпився в мові та культурі. Суспільство приписує жінкам та чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання – і все це відбито в мові. Мова, як відомо, не лише відбиває та відтворює зміни в суспільстві, а й, у свою чергу, здатна впливати на ці зміни. Наприклад, те, як мова репрезентує чоловіків і жінок, має велике значення, оскільки це, в свою чергу, впливає на формування ставлення в суспільстві до обох статей та на усталення стереотипів.

Нашою метою на даному етапі є проаналізувати особливості й проблеми гендерної комунікації й залежної від неї поведінки. Адже інтерес до вивчення гендерних аспектів мови й мовлення зумовлений, з одного боку, посиленням феміністського руху, а з іншого – загальною тенденцією лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема, людського чинника в мові.

Гендерна проблематика в мовознавстві розглядається в кількох аспектах: як чоловік та жінка зображені в мові та чи є відмінності у їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці. Отож, об'єктом нашої статті є чоловіча і жіноча мови, комунікативна поведінка обох статей на суспільному та лінгвістичному рівні.

Асиметрії мовної системи, глибинні гендерні стереотипи відбиті також у фразеології. Саме фразеологія нав'язує носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих чи чоловічих якостей і саме в ній відбитий досвід патріархального суспільства, яке й відводить жінці другорядні ролі. Підбір прислів'їв і приказок, які характеризують жінку нерозумною, недалекою, безпорадною, які негативно оцінюють жіночі якості (ініціативність, непоступливість, цілеспрямованість), що їх маркують як позитивні стосовно чоловічої статі, можна знайти в кожному фразеологічному словнику.

Питання співвідношення мови та гендеру привернули увагу дослідників у 70-х роках ХХ століття. Саме тоді виник новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї. Представниці феміністського руху також відзначили, що часто дослідники, майже винятково чоловіки, досліджуючи різні аспекти суспільного життя, вивчали насамперед чоловіків і часто просто не помічали жінок. Це пов'язане передусім з патріархальним устроєм багатьох суспільств. Тому не дивно, що перші дослідники-антропологі, які теж були чоловіками, не вважали жінок за рівних собі людей та, відповідно, вартих уваги як об'єктів досліджень.

Сучасні гендерні дослідження здійснюються, зокрема, в межах нового напрямку, що дістав назву феміністської лінгвістики або феміністської критики мови. Саме представниці цього напрямку привернули увагу до андроцентричного характеру попередніх лінгвістичних досліджень. Представниці феміністської лінгвістики також вказали на те, що жінки й чоловіки зображені в мові неоднаково: жінка або взагалі приховується, або зображується другорядною й залежною від чоловіка.

Дослідники, які прагнули з'ясувати, чи існують розбіжності в мовленні жінок і чоловіків, не дійшли одностайної думки: одні вважають, що суттєвих відмінностей немає, тоді як інші стверджують, що чоловік та жінка розмовляють різними мовами. Жінки спілкуються, щоб зблизитися, поліпшити особистісні стосунки, а чоловіки – заради самоствердження та закріплення власного авторитету. Саме тому спілкування статей часто нагадує спілкування людей з окремих країн і часто призводить до непорозуміння. Дебора Таннен вважає, що так само, як люди з різних країн розмовляють різними мовами, жінки й чоловіки розмовляють різними гендерлектами [8, с. 56-61]

Багато вчених теж вважає, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Головними відмінностями вважаються такі: жінки частіше за чоловіків вживають висхідну інтонацію у стверджувальних реченнях, використовують запитально-стверджувальні речення (наприклад, «Гарна погода, чи не так?»), що свідчить про їхню невпевненість у собі та неспроможність сформулювати власну думку. Можна стверджувати, що жінки вживають такі слова, для того щоб висловити почуття (наприклад, чудовий, гарний), використовують й типово «жіночі» слова, зокрема, численні відтінки кольорів, частіше використовують емпфу, а також частіше за чоловіків ухиляються від прямої відповіді на запитання. Іншими ознаками «жіночого» мовлення є ввічливість і гіперкоректність.

Ще одна дослідниця, Сьюзан Ромейн, вважає парадоксальним те, що мовлення жінок, яке є більше наближеним до стандарту та престижної норми, ніж чоловіче, вважається другорядним, тоді як мовлення чоловіків цінується набагато більше лише тому, що в них більше влади [7].

Подальші дослідження мовлення жінок і чоловіків спростовують твердження про існування якоїсь особливої «жіночої» або «чоловічої» мови. Зокрема, було виявлено, що на особливості їхнього мовлення впливають передусім різноманітні соціальні чинники, такі як сфера спілкування, соціальний статус мовців, їхній рівень освіти. Також вважають, що контекст спілкування (хто говорить? кому говорить? з якою метою?) значно більше впливає на особливості мовлення учасників спілкування, ніж їхня стать. Проте ці експерименти підтвердили попередні спостереження, що мовлення жінок правильніше за чоловіче та більше наближене до мовних стандартів.

Аналіз комунікативної поведінки чоловіків і жінок не виявив суттєвих розбіжностей у спілкуванні між представниками двох статей. Можна стверджувати, що особливості спілкування як жінок, так і чоловіків суттєво залежать від ситуації спілкування, зокрема від статі співрозмовників, а також від теми розмови.

Ретельні вивчення комунікації всередині одностатевих груп виявили, що жінки розмовляють між собою більше, ніж чоловіки. Темою розмов жінок і чоловіків стають різні речі: тоді як чоловіки говорять переважно про роботу, спорт, жінок та інші види спільної діяльності, жінки обговорюють проблеми особистого характеру. Також жінки, на відміну від чоловіків, менше говорять про себе, розмови жінок динамічніші за чоловічі. Й хоча жінки перебивають одна одну частіше, ніж чоловіки, це робиться для того, щоб підтвердити згоду з поглядом співрозмовниці, висловити співчуття або закінчити за неї фразу, коли вона не може підібрати вдалого слова.

Враховуючи результати наведених та додаткових розвідок, можна зробити висновок про те, що немає значних відмінностей у мовленні жінок і чоловіків, так само як не існує окремої «жіночої» чи «чоловічої» мови. Чоловік або жінка говорять саме так, а не інакше, залежно від обговорюваної теми, а також ситуації, в якій відбувається спілкування.

Інший напрям мовно-гендерних досліджень пов'язаний з презентацією статей у мові. Увагу до цього аспекту привернули представниці феміністської лінгвістики. Вони вважали, що жінка й чоловік представлені в мові неоднаково: чоловік зображений головним і важливішим у мові, а жінка – другорядною та менш вагомою за чоловіка. Дослідниці також звернули увагу на те, що мова часто відбиває світ з «чоловічої» позиції, і жінка часто залишається «невидимою», завуальованою, таємною в мові. А коли жінка стає «видимою», це робиться лише для того, щоб підкреслити її залежність від чоловіка й другорядний статус. Це явище дістало назву гендерних упереджень, андроцентризму або мовного сексизму. Сексизм – дискримінація за статтю, це орієнтація, яка ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої. Дане поняття знаходиться на одному щаблі з подібними видами дискримінації – дискримінацією за етнічними ознаками (расизм), дискримінацією за сексуальною орієнтацією (гетеросексизм), за віковою категорією, за зовнішністю. Мовний сексизм – це дискримінація за статтю в мові. Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте це явище може бути спрямованим також на чоловіків. Однак жінки стають жертвами мовного сексизму набагато частіше за чоловіків. Він може існувати в мові як на рівні слова, вислову, речення, так і на рівні всього дискурсу. Найпоширенішими прикладами мовного сексизму є гендерні стереотипи, асиметрії у використанні паралельних висловів стосовно чоловіків і жінок, а також «невидимість», прихованість, завуальованість жінок у мові. Безперечно, жінки й чоловіки неоднаково зображені в різних мовах світу, так само як неоднаковим є їхнє становище в різних країнах.

До прикладів мовного сексизму передусім відносять так звані родові іменники та займенники. Про використання слів у родовому значенні говорять, коли вони не стосуються якоїсь конкретної статі, а означають жінку й чоловіка водночас. Проте всі ці слова збігаються за формою зі словами чоловічого роду. Зокрема, в реченні «До мене підійшов студент з мого курсу» іменник чоловічого роду «студент» означає «особу чоловічої статі, що навчається в університеті». Проте в реченні «Кожен студент має пишатися тим, що навчається в цьому університеті» іменник чоловічого роду «студент» не означає конкретну особу чоловічої статі, а стосується усіх студентів, як чоловічої, так і жіночої статей. Проте через використання слова чоловічого роду ми сприймаємо речення як таке, що стосується лише чоловіків. Рацію мають ті, хто вважає, що одне слово не може в одному випадку означати лише чоловіка, а в іншому – і чоловіка, й жінку. Щодня ми чуємо або вживаємо такі слова,

як «громадянин», «пасажир», «перехожий», «виборець», які не називають жінок. Те саме відбувається, коли використовують займенник чоловічого роду «він» та його похідні для позначення людини взагалі.

Таке використання слів (переважно іменників і займенників) чоловічого роду для позначення людини, незалежно від статі, призводить до того, що жінки зникають з мовного простору, стають «непомітними» в мові. Крім того, численні дослідження, метою яких було визначити, в якому значенні сприймають родові іменники та займенники читачі/слухачі, виявили, що ці слова не сприймаються як такі, що водночас позначають обидві статі, а лише такі, що стосуються чоловіка [5, с. 23].

Ще однією ознакою мовного сексизму є так звані лексичні лакуни. Про них говорять, зокрема, коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, існує лише форма чоловічого (або жіночого) роду, а відповідної форми жіночого (або чоловічого) роду немає. Також прикладами є назви посад, наукових ступенів, звань.

Зокрема, в багатьох мовах назви професій існують лише у формі чоловічого роду. Це насамперед стосується престижних професій і посад, які протягом тривалого часу були недосяжними (а деякі й досі залишаються такими) для жінок: юрист, хірург, директор, менеджер, професор, депутат, міністр, президент. Попри те, що сьогодні жінки також опановують ці професії та посідають все вищі посади, через використання лише форм чоловічого роду вони й надалі залишаються непомітними в мові. І хоча ці слова не є гендерно маркованими (тобто не означають лише чоловіка або жінку), їх сприймають як такі, що стосуються насамперед чоловіків. Переконливим доказом цього є тенденція додатково вказувати на те, що йдеться саме про жінку, зокрема додавати до назви професії слово жінка: жінка-бухгалтер, жінка-юрист тощо.

Цікаво, що навіть у тих сферах, де значну (а інколи навіть переважну) частину становлять жінки, їх називають за допомогою слів чоловічого роду – викладач, бухгалтер, модельєр, стиліст, дизайнер, повар тощо. З іншого боку, деякі назви неprestижних та низькооплачуваних професій існують лише у формі жіночого роду: педикюрша, манікюрниця, покоївка.

У деяких випадках назва професії має форми чоловічого й жіночого родів, але ці слова мають різне семантичне значення, наприклад: *акушерка* – жінка з середньою медичною освітою, що має право самостійно надавати медичну допомогу при пологах; *акушер* – лікар-фахівець з акушерства; *друкарка* – жінка, що друкує на друкарській машинці; *друкар* – фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва, той, хто працює в друкарні. Ті ж назви професій, що мають як форми чоловічого, так і жіночого роду (хоча б у розмовній мові), насправді мають різну конотацію: як правило, форми жіночого роду мають знижене стилістичне значення та сприймаються інакше, ніж відповідне слово чоловічого роду [5, с. 25].

Саме через те, що з часом форми жіночого роду набувають негативного значення, в багатьох країнах світу спостерігається зворотний процес – жінки, які прагнули, щоб їх називали поетесами, письменницями, авторками, тепер бажають, щоб їх знову називали «чоловічими» словами – поет, письменник, автор. Своє рішення жінки пояснюють тим, що коли жінку називають гарною поетесою, то мають на увазі, що вона талановита серед інших поетес. А коли говорять, що жінка – талановитий поет, відзначають її талант серед усіх поетів – як жінок, так і чоловіків.

Так звана семантична асиметрія спостерігається не лише в назвах професій. Багато слів, що мають паралельні форми чоловічого та жіночого роду, насправді різні за значенням. У таких парах слів форма чоловічого роду має позитивне або нейтральне значення, а форма жіночого роду з часом зазнає пейорації (погіршення) значення. Наприклад, іменник чоловічого роду «професіонал» має позитивне значення, тоді як відповідний іменник жіночого роду «професіоналка» в багатьох мовах означає повію. Неоднаково тлумачаться й пари слів: майстер (фахівець високого класу) та майстриня (жінка, що займається народним ремеслом – вишиванням, плетінням тощо).

У багатьох мовах спостерігаємо лексичні лакуни (немає форм жіночого роду) та морфологічну асиметрію (утворення форм жіночого роду від форм чоловічого), що свідчить про те, що форма чоловічого роду є первинною, а форма жіночого – вторинною й залежною від неї.

Навіть у тих випадках, коли форми жіночого та чоловічого родів начебто є рівноправними, в парах таких слів форма чоловічого роду майже без винятку передує формі жіночого роду і, отже, вважається головнішою за неї (наприклад, *він і вона, чоловік і жінка, батько й мати, хлопець і дівчина, Адам і Єва, король і королева*).

Мова також відбиває традиційний розподіл діяльності чоловіків і жінок. Адже тривалий час в історії чоловікові надається можливість продовжувати професійну або політичну діяльність, він стикається зі змінами та прогресом, усвідомлює, що час і простір змінюють його самого, в той час коли дружина є берегинею домашнього вогнища й родинних традицій, вихователькою дітей. Напевно тому й виникає ще одна тенденція стереотипного розкриття статей, що полягає в зображенні жінок лише як дружин, матерів, які протягом усього життя залежать від чоловіків (батьків, чоловіків). Зокрема, наприклад, в англійській мові й досі збереглася традиція називати заміжню жінку на ім'я її чоловіка (наприклад, місіс Джон Сміт). Іншим прикладом є асиметричне звернення до подружжя: титул чоловіка вказує на його професійні здобутки, а титул жінки – на сімейний стан, наприклад, «шановні доктор та місіс Робертс».

Також сексистською практикою вважають традицію, коли жінка під час шлюбу бере прізвище свого чоловіка. У результаті цього жінка, особливо якщо вона має певні здобутки в професійній сфері, якоюсь мірою втрачає їх, оскільки через нове ім'я її перестають асоціювати з цими здобутками. Через те, що жінки змінюють прізвище, важко дослідити їхнє коріння – родовід, також зникає (видима) асоціація жінок з відомими пращурами.

Хоча численні дослідження підтвердили, що мовний сексизм частіше спрямований на жінок, ніж на чоловіків, випадки мовної дискримінації чоловіків трапляються також. Зокрема, вчені називають три види дис-

кримінації чоловіків, серед яких він називають мову, що виключає чоловіків; мову, що обмежує гендерні ролі чоловіків і негативні стереотипи про чоловіків, які є надзвичайно образливими та потенційно небезпечними. Як приклад виключення чоловіків можна навести такі вислови, як «матері та їхні діти» та «невинні жінки й діти», коли йдеться про жертв серед мирного населення під час війни. Також й інші вислови – «жертва насилля», «жертва зґвалтування» – часто мають на увазі лише жінок, хоча в світі існує безліч чоловіків – жертв насилля, зокрема в тюрмах. Той факт, що чоловіки часто зазнають насилля від рук інших чоловіків, не означає, що через це, як дехто вважає, вони перестають бути жертвами сексуального насилля. А такий вислів, як «жінки та діти, що зазнають знущання в сім'ї, не припускає можливості, що самі чоловіки можуть зазнавати насилля в сім'ї. Крім того, не лише чоловіки знущаються над дітьми в сім'ї, як свідчить статистика, у США матері частіше за чоловіків знущаються над дітьми. Дослідники мови – чоловіки вважають несправедливим, що багато слів на позначення злочинців не мають відповідних форм жіночого роду, хоча жінки теж скоюють ці злочини (злочинець, крадій, гвалтівник, шантажист, шахрай).

Наявні стереотипи забороняють чоловікам бути слабкими, проявляти емоції. Зокрема, спокійного, неагресивного й емоційного хлопчика називають «маминим синком» та іншими образливими словами. А чоловіків, які виявляють слабкість, проявляють емоції, часто підозрюють у нетрадиційній сексуальній орієнтації. Згідно з наявними традиціями, чоловік повинен бути успішним у професійній сфері, забезпечувати жінці й дітям достаток. Якщо чоловік не може (або не хоче) цього робити, на нього чіпляють ярлик – «невдаха».

Іншим прикладом сексизму, спрямованого проти чоловіків, є слова, пов'язані зі сферою батьківства та виховання дітей. Чоловіків ображає те, що їх інколи вилучають з процесу виховання дитини, повсякчас говорячи про труднощі та проблеми одиноких матерів, забуваючи про те, що дитину може також виховувати одинокий батько.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що гендерні відмінності між чоловіками та жінками, безперечно, суттєві і значущі, але не такі вже великі, щоб особи різної статі не могли дійти порозуміння. Багато факторів та обмежень впливають на людину з самого народження, чим змінюють поведінку чоловіків і жінок. Мова може йти лише про типові риси чоловічого та жіночого мовлення, головним критерієм комунікативної поведінки яких є саме стереотипні уявлення про комунікативні ролі чоловіка й жінки в просторі міжмовної комунікації. Можна стверджувати, що особливості спілкування як жінок, так і чоловіків суттєво залежать від ситуації спілкування, зокрема від статі співрозмовників, а також від теми розмови.

Література:

1. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – С. 304.
2. Кириліна А. В. Гендер: лінгвістичні аспекти / А. В. Кириліна. – М. : Изд-во «Інститут соціології РАН»; 1999. – 180 с.
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
4. Першай А. Гендерные аспекты речевого поведения / А. Першай // Журнал «Иной Взгляд»: Международный R179T альманах гендерных исследований. Май 2000. – № 2. – Минск, 2000. – С. 11-12.
5. Савицька Л. Мова і стать // Критика. – 2003. – № 6.
6. Сидорская И. «Женская» и «мужская» стратегии анализа проблем коммуникации / И. Сидорская // Материалы II Международной междисциплинарной научно-практической конференции «Женщина. Образование. Демократия» 1999г. [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://envila.iatp.by>.
7. Romaine Suzanne. Communicating Gender. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 1999.
7. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden / D. Tannen. – Hamburg, 1991. – 164 s.